

М. І. ЗУБРИЦЬКИЙ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЯВИ ТА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ

Розглядається питання загальної характеристики появи та розвитку законодавства про злочини проти життя. Висвітлюється виникнення та сутність поняття вбивства, яке бере свій початок з найдавніших часів, коли закладалися підвалини поняття цього злочину – починаючи з часів становлення Київської Русі до сучасного періоду розбудови правової держави в Україні.

Ключові слова: законодавство про злочини проти життя, вбивство, право на життя.

Рассматривается вопрос общей характеристики появления и развития законодательства о преступлениях против жизни. Освещается появление и сущность понятия убийства, которое берет свое начало с самых давних времен, когда закладывались фундаменты понятия этого преступления – начиная со времен становления Киевской Руси к современным условиям перестройки правового государства в Украине.

Ключевые слова: законодательство о преступлениях против жизни, убийство, право на жизнь.

The article considers the general characteristics of the emergence and development of the legislation on crime against the life of the individual. The abovementioned article provides the emergence and the point of the "murder" concept dating back to the ancient times when the establishment of the basic foundations of the concept of the crime, since the time of Kievan Russia's formation and up to the development of legislation system in the current conditions of building the lawful state of Ukraine.

Key words: the legislation on crime against the life of the individual, the murder, the right to life.

Розбудова правової держави та громадянського суспільства в Україні невід'ємна від міцних правових основ, досконалих правових норм у всіх сферах державного і суспільного життя. Тому вирішення проблем безпеки громадян, охорони їх життя та здоров'я є сьогодні одним з пріоритетних напрямів загальнодержавної соціальної політики. Адже криміногенна ситуація в суспільстві характеризується значним зростанням посягань на життя громадян. Вивчення процесів, які відбуваються в структурі і динаміці тяжких злочинів, доводить, що йде відхилення, спрямоване на посилення організованості, жорстокості та зухвалості дій злочинців.

У законодавстві всіх держав вбивство належить до найтяжчих злочинів. І це зумовлено не тільки самими незворотними наслідками і тяжкістю вчиненого, а й тим, що насильницьке позбавлення життя здебільшого тягне за собою особливі труднощі під час розслідування таких злочинів, юридичної кваліфікації і призначення покарання, через різноманіття численних ситуацій вчинення вбивств, ретельної підготовки злочину, приховування його слідів, що в свою чергу призводить до суттєвого викривлення дійсності і докорінної руйнації фактичних ознак злочину. Серед насильницьких дій – війн, транспортних та виробничих аварій, пожеж тощо – особливе місце займають вбивства. Вони тяжко сприймаються не тільки близькими родичами потерпілого, а й колегами по роботі, знайомими, сусідами і викликають негативне ставлення з боку суспільства.

Зазначене зумовлює актуальність не лише теоретичного, а й історичного дослідження етапів розвитку законодавства про вбивство. Адже вбивство було і

© ЗУБРИЦЬКИЙ Микола Іванович – начальник відділу організаційно-методичної та координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю Генеральної прокуратури України

залишається найбільш небезпечним та, на жаль, поширеним злочиним, який посягає на невід'ємне право людини – право на життя.

Охорона життя кожного члена нашого суспільства потребує постійної боротьби зі злочинами проти особи. Побудова демократичної правової держави суттєво гальмується серйозним загостренням криміногенної обстановки, ескалацією кримінального насильства. Аналіз соціальної обстановки, що склалась в Україні за роки незалежності, свідчить про загострення криміногенної ситуації. Це пов'язано, в першу чергу, з економічною кризою, падінням виробництва, зниженням життєвого рівня окремих верств населення. У злочинну діяльність втягуються все більш широкі прошарки населення, зокрема молодь, зростає рецидивна злочинність.

Історичний досвід свідчить, що саме в період докорінних суспільних змін, соціально-економічних наслідків спостерігається значне зростання рівня злочинності в цілому, а особливо – насильницьких злочинів, до яких належить вбивство. Аналіз поняття вбивства слід розпочинати з найдавніших часів, коли закладалися основні підвалини поняття цього злочину – з часів становлення Київської Русі.

Заборона на вбивство була одним з перших табу в людській культурі. Багато в чому це пояснюється необхідністю продовження роду і зміцнення суспільства. Безкарність вбивства загрожувала людству винищенням, тому спочатку вбивство було засуджено і заборонено в локальних співтовариствах – родах, племенах тощо. Зі становленням більших людських співтовариств (аж до державних об'єднань) табу на вбивство здобуло форму закону, обов'язкового для всіх його членів.

Термін «вбивство» у слов'ян закріпився у другій половині X століття. Однак ще праслов'янське законодавство знало таке поняття. У праслов'янському суспільстві VII – IX століть єдиним джерелом права був Закон Руський, що склався у період «військової демократії» V – VI століть. Одним з основних звичаїв була заборона на вбивство всередині роду і обов'язок родичів помститися за вбивство¹.

З договорів великих князів Олега (911 р.) та Ігоря (945 р.) із греками вбачається, що Руській Правді передував Закон Руський. Текст цього Закону не дійшов до наших часів. Дослідники вважають, що, можливо, це був не законодавчий акт, а загальновизнаний на Русі звичай, на який опиралися князівські договори.

Угоди Київської Русі з Візантією передбачали покарання за злочини, які могли вчинити руські люди на території Візантії і греки на території Русі. У договорі 911 р. йшлося про взаємні зобов'язання щодо притягнення до відповідальності за вбивство, крадіжку, інші злочини².

У договорі київського князя Ігоря (945 р.) зазначалося: «Якщо християнин уб'є русина або русин християнина, то той, хто вчинив вбивство, буде затриманий родичами убитого і нехай (вони) уб'ють його. Коли ж той, хто вчинив вбивство, втече, а він буде заможнім, то хай візьмуть маєток його родичі вбитого; якщо ж той, хто вчинив вбивство бідний і втече, то його (треба) шукати, поки не знайдуть; коли ж він буде знайдений, хай буде вбитий³.

Найвідомішою пам'яткою давньоруського права, що містить норми про злочини і покарання, є Руська Правда у своїй ранній редакції (XI ст.). Її положення ґрунтувалися переважно на звичаях.

Руська Правда Ярослава Мудрого (її найдавніший список датований 1016 р.) дає більш повну картину відповідальності за вбивство. Вона виокремлює лише 2 види злочинів: проти особи і майнові. Вона не розрізняла відповідальності залежно від суб'єктивної сторони злочину. В ній не було різниці між умислом і необе-

режністю та розмежування умислу на прямий і непрямий. Хоча М. Грушевський, досліджуючи її, виділив і початки суб'єктивної оцінки: з точки зору наявності наміру та усвідомлення під час вчинення кримінального злочину. Уже в найдавнішій Правді карався намір удару, не доведений до кінця (ст.8), заподіятий удар (ст.5), а також образа (ст.7) відповідно накладенням штрафу у розмірі від 1 до 40 грн.⁴

У розширеній редакції Руської Правди суб'єктивна оцінка отримує ще більше відображення, оскільки тут уже диференціюється вбивство: вчинене на банкеті, у стані сп'яніння, як і у стані афекту (за ст.6 воно каралося сплатою віри тобто *сплачувався грошовий штраф*). Умисне вбивство (свідоме вбивство «під час розбою») за ст.7 каралося «потоком і пограбуванням» (*вигнанням злочинця та його сім'ї з общини і конфіскації його майна на користь общини*) з одночасною заборорою общині допомагати злочинцеві, коли майно відбиралося, а вбивця разом з родиною виганявся з громади і позбавлявся її захисту. Таке покарання могло до того ж включати і позбавлення життя винного у вбивстві.

Стаття 7 Руської Правди визначала: «Если (кто) совершит умышленное убийство (к тому же) не во время како-либо ссора, то за преступника люди не платят [виру], а выдадут его самого [вместе] с женой и детьми на поток [т.е. для продажи их в рабство, изгнания] и для конфискации всего имущества»⁵.

Деякі дослідники вважають, що в цьому випадку відповідальність залежить не від форми умислу, а від характеристики самого злочину⁶. Оскільки вбивство під час розбою – це найтяжчий злочин, який вчиняється умисно, об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями. Особлива небезпека цього злочину зумовлювалася навмисністю, одночасним посяганням як на особу, так і на її майно, тому відповідальність за ці дії завжди була посилена. У ст.1 короткої редакції Руської Правди визнавалося право кровної помсти, але обмежувався перелік кровних месників: брат мстив за брата, син – за батька, батько – за сина, брат сестри – за її сина⁷.

Помста як стародавній інститут за Руською Правдою залишалася в силі (ст. ст.1, 2 короткої редакції Руської Правди), але підкорялася суду, який приймав рішення про її правомірність або неправомірність. У разі неможливості помститися або відсутності месника, вбивця спокутував свій злочин грошима (ст.1 короткої редакції Руської Правди, ст. ст.1, 2 Руської Правди).

Вбивці надавалося право самостійно залагодити справу з родичами вбитого, заплативши їм суму головшини (відкупну), що свідчить про наявність елементів правового компромісу в суспільстві тих часів. До того періоду відноситься і встановлена шкала цінностей: голова вільного міщанина або селянина оцінювалася в 40 грн., за вбивство боярина або іншого відомого громадянина розмір стягнення збільшувався удвічі, за вбивство холопа розмір стягнення зменшувався удвічі до 12 грн. Якщо сторони не досягли згоди, родичі вбитого зверталися з позовом до суду: в результаті розгляду суд називав суму в гривнях, яку вбивця зобов'язаний був сплатити позивачам. У разі неспроможності вбивці він видавався «головою» родичам, що могли покарати його на свій розсуд, але не могли позбавити його життя.

Родичі вбивці не брали участі в задоволенні вимог родичів потерпілого. Однак суспільство (верв), де мешкав убивця, ручалося за нього. Якщо ж, незважаючи на поруку, убивця ухилився від відповідальності, суспільство сплачувало стягвану суму родичам вбитого. Наприклад: ст.3: «Если кто злоумышленно убьет княжа мужа, а убийцу [люди] не будут искать, то виру в 60 гривен платит вервь, в которой найден труп убитого; если же [убитый] простолодин, то 40 гривен»⁸.

Руській Правді відомий інститут співучасті (усі співучасники несли однакову

відповідальність за власні дії), вона відрізняє необхідну оборону від її перевищення (заборонялося вбивати зв'язаного злодія), встановлювала підвищену відповідальність за вбивство представників влади (князівських наближених).

Слід зауважити, що Русь часів Правди, як правило, не сприймала калічицьких та тілесних покарань, притаманних візантійському праву тих часів, а застосовувала грошовий штраф на користь держави, який був основною мірою покарання і призначався за вчинення злочину проти особи або її майна (вбивство без корисливої мети, членоушкодження, крадіжка тощо). Він передбачався за злочинні дії, які, на думку законодавця, були менш тяжкими, ніж «вбивство в розбої», за яке призначався «поток і пограбування».

Дослідники права Київської Русі зазначають, що злочин у X столітті розумівся як заподіяння фізичної, матеріальної та моральної шкоди особі або (при вчиненні вбивства) моральної шкоди «ближнім». В подальшому в XI – XIII століттях поняття злочину ускладнилося, крім зазначених видів шкоди як злочин розглядалися і порушення закону, і посягання на духовну чи князівську владу, і порушення громадського миру. Термінологічно злочин називався «образою», «гріхом», а на розвиток формального моменту злочину мали вплив як законодавча влада князів, так і християнство⁹.

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 р.р.

У першій редакції Литовський Статут, як і Руська Правда, встановлювала грошові стягнення на користь князя за вбивство та за інші злочини, які у Київській Русі карались кримінальним штрафом. Окрім того, деякі з цих штрафів, як і за часів Київської Русі, дорівнювали приватній винагороді. Так, за вбивство шляхтича на користь держави стягувався штраф («вина»), рівний головщини (I, VII, 1) (I, VII, 1 – означає I редакція Литовського Статуту, VII розділ, 1 артикул). Подібна рівновага встановлювалась й іншими артикулами. Наприклад, у I, VII, 29 зазначалося, що за вбивство під час бійки шляхтича, винний має сплатити головщини 100 коп. грошей, а князю – також 100 коп. Зберігся і головний критерій поділу штрафу на розміри – за тяжкістю злочину. Найвищою сумою штрафу була «вина» у 100 коп. (за вбивство), 50 коп. і 30 коп. стягувалося відповідно за членоушкодження і поранення¹⁰.

Поступово під впливом польського та німецького права відбувалася трансформація ставлення до покарання. II і III редакції Литовського Статуту передбачали покарання у вигляді смертної кари за вбивство; калічицьке покарання – за членоушкодження та тюремне ув'язнення – за поранення: «III, розділ 11, артикул № 1: Коли б на чийсь шляхетський будинок навмисно, насильно був вчинений напад або напад і в тому будинку був би хто-небудь вбитий, зловмисник піддавався смертній карі разом зі своїми спільниками. При цьому головщина повинна бути виплачена відповідно до стану вбитого в подвійному розмірі.

А коли б зловмисник кого-небудь поранив, то тільки він сам засуджувався до смертної кари, а його спільники засуджувалися до тюремного ув'язнення на дні башти як кримінальні злочинці терміном один рік і шість тижнів.

А коли насильно наїхавши чи напавши, нікого не поранив і не вбив, але ознаки насилля залишив або шкоду причинив, тоді тільки за насилля буде платити 12 рублів грошей, а також відшкодовувати збитки»¹¹.

Найбільш небезпечним злочином вважалося вбивство батьків дітьми. Ці дії тягли ганебне і суворе покарання: «III, розділ 11, артикул № 7: Коли б син чи дочка свою матір чи батька насильно вбили або по-іншому позбавили їх життя, то вони не тільки смертною карою покарані бути повинні, але й позбавлені честі і

майна, яке передається на користь інших братів чи сестер або родичів. Вбивця ганебною смертною карою повинен бути покараний: водити по ринку, кліщами тіло рвати, а потім посадити у шкіряний мішок разом з собакою, півнем, вужем і котом і втопити. Таким же способом каралися співчасники.

За навмисне вбивство батьками свого дитяти, вбивця карається одним роком і шести тижнями тюремного ув'язнення в башті, а відсидівши строк, повинні чотири рази в рік при церкві чи костьолі приносити покаяння і сповідатися в явному гріху перед усіма людьми християнськими¹².

Смертна кара за вбивство застосовувалась шляхом утоплення, четвертування, посадження на палю, відрубування голови.

Статут обмежував кількість осіб, які мали бути страчені за вбивство шляхтича у співучасті, за винятком випадку умисного нападу на шляхетський будинок, під час якого було вбито шляхтича – в такому разі усі співчасники підлягали смертній карі, що свідчить про визнання законодавцем такого вбивства більш небезпечним для держави, ніж інші (III, XI, 39)¹³. Виокремлювалося і вбивство із застосуванням зняряддя злочину (ніж, кинджал), що підкреслювало підвищену суспільну небезпечність такого вбивства (III, XI, 16)¹⁴. Статут передбачав і строк давності притягнення до відповідальності за вбивство – 3 роки.

Зазначене свідчить, що в період розробки II і III редакцій Литовського Статуту відбулася переоцінка законодавцем цінності життя і підвищення безпеки вбивства для суспільства, про що свідчить посилення покарання за цей злочин.

Аналіз перших пам'яток права, які діяли на території українських земель, дає підстави зробити висновок, що вбивство за усіх часів в усіх народів вважалося суспільно небезпечним діянням, яке засуджувалося як мораллю, так і санкціонованими владою загальнообов'язковими правилами поведінки. Вбивство в розбій як різновид умисного корисливого вбивства тягло більш суворе покарання, ніж просте вбивство. Відповідальність за вбивство була диференційована залежно від майнового та соціального становища особи, що свідчить про нерівноправність різних груп населення в державі. Правові норми охороняли передусім привілеї князів та осіб, наближених до них.

Перший Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий у 1922 році, широко диференціював відповідальність за посягання на життя людини. Насамперед, злочини проти життя були розділені за об'єктом посягання. Якщо об'єктом злочину виступало лише життя людини, то цей злочин визнавався вбивством. Коли окрім життя злочин посягав і на інший об'єкт, то був віднесений до відповідних статей. Наприклад, ст. 64 КК (віднесена до розділу I «Державні злочини») передбачала відповідальність за «участь у виконанні з контрреволюційною метою терористичних актів, направлених проти представників радянської влади і діячів революційних робітничо-селянських організацій»; ст.65 КК – за диверсію «вибухи, підпали, пов'язані з людськими жертвами»; ст.76 КК – за бандитизм, який охоплював і вбивство. Такий підхід до відмежування вбивства від інших злочинів, що посягають одночасно з життям і на інші суспільні відносини, збережений і в чинному кримінальному законодавстві.

Відповідальність, яка встановлювалася за злочини проти життя, передбачалась у V розділі Кримінального кодексу «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості». У I розділі кодексу «Убивство» передбачалась відповідальність: за умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ст.142); за умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст.143); за умисне вбивство за пом'якшуючих обставин (ст.144 і 145); за необережне вбивство (ст.147).

У своїй першій редакції Кримінальний кодекс СРСР 1922 року відносив до

злочинів проти життя і проведення абортів у не відповідних умовах особою, яка не має медичної підготовки (освіти) (ст. 146). До обставин, які обтяжували умисне вбивство, зазначених у ст. 142 КК належали: а) користь, ревності (при відсутності сильного душевного хвилювання) та інші пориви; б) вбивство особою, яка уже відбувала покарання за умисне вбивство або тяжкі тілесні ушкодження; в) вбивство способом, небезпечним для життя багатьох людей або способом, який викликав особливі страждання в убитого; г) вбивство з метою полегшити або приховати інший тяжкий злочин; д) вбивство особою, на якій лежала особиста опіка над убитим; е) вбивство з використанням безпорадного стану потерпілого.

За умисне вбивство за обтяжуючих обставин передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі не менше восьми років¹⁵.

За умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст. 143) передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років суворого режиму. Ця стаття містила примітку, у якій зазначалося, що вбивство, вчинене на прохання убитого із почуття милосердя, не тягнуло за собою покарання. Проте судова практика показала, що ця обставина сприяла уникненню покарання особами, які вчинили вбивства за обтяжуючих обставин, і тому примітка буквально через декілька місяців, після введення кодексу в дію, була відмінена¹⁶.

Стаття 144 КК передбачала позбавлення волі до трьох років за умисне вбивство, вчинене під впливом сильного душевного хвилювання, яке було викликане протизаконним насиллям з боку потерпілого; ст. 145 КК – позбавлення волі на строк до одного року за перевищення меж необхідної оборони, що призвело до смерті нападаючого, а також за вбивство злочинця з перевищенням меж необхідних для його затримання.

Кримінальний кодекс 1922 року визначав два види необережного вбивства: ч. 1 ст. 147 за необережне вбивство передбачала позбавлення волі або виправні роботи на строк до одного року; ч. 2 ст. 147 передбачала необережне вбивство, внаслідок порушення правил безпеки, яке тягнуло за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Крім цього, суд міг заборонити засудженому назавжди чи на якийсь період діяльність, при виконанні якої він заподіяв смерть. Аналіз ч. 1 і ч. 2 цієї статті показує, що у ч. 1 була передбачена відповідальність за необережне вбивство через недбалість, коли особа не передбачала можливості заподіяння смерті потерпілому, хоча могла і повинна була її передбачити, а у ч. 2 – за необережне вбивство через злочину самовпевненість, коли особа передбачала можливість настання смерті потерпілого внаслідок свого діяння чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на її попередження.

З 1 січня 1927 року був введений в дію затверджений 22 листопада 1926 року новий Кримінальний кодекс СРСР¹⁷. Цей кодекс залишив без суттєвих змін відповідальність за умисне вбивство. Було змінено лише санкції – збільшувалась вища межа покарання, а не нижча, як це було у Кримінальному кодексі СРСР 1922 року. За умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 136 КК) було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до десяти років; за умисне вбивство без обтяжуючих обставин (ст. 137 КК) – до восьми років; за умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання (ст. 138 КК) – до п'яти років позбавлення волі або виправно-трудова роботи на строк до одного року. Було збільшено покарання до трьох років позбавлення волі за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і за вбивство через необережність (як через недбалість, так і внаслідок злочинної самовпевненості). Ці обидва види вбивства були об'єднані в одну статтю 139 КК, яка допускала також застосування покарання до одного року виправно-трудова робіт.

Кримінальний кодекс УРСР не встановлював спеціальну відповідальність за вбивство злочинця на місці злочину. Практика показала, що ці дії, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути кваліфіковані не лише як вбивство з перевищенням меж, необхідних для затримання, а й як вбивство у стані сильного душевного хвилювання чи як вбивство без обтяжуючих обставин.

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 року був введений новий склад, де об'єктом посягання було життя особи, – це «доведення особи, яка перебувала у матеріальній чи іншій залежності від іншої особи, жорстоким поводженням останньої чи іншим подібним шляхом до самогубства чи посягань на неї». У ч. 1 ст. 141 за цей злочин передбачалося покарання на строк до п'яти років. Разом з цим, у ч. 2 ст. 141 цього ж кодексу зберігалось положення ст. 148 КК УРСР 1922 року, яке передбачало відповідальність за сприяння чи підмову до самогубства неповнолітнього чи душевно хворої особи.

У 1934 році ст. 143 КК СРСР була доповнена частиною 2, яка передбачала відповідальність за вчинення військовослужбовцем вбивства за особливо обтяжуючих обставин. За цей злочин передбачалося застосування вищої міри покарання – розстріл¹⁸. Інших змін у кримінальному законодавстві про відповідальність за злочини проти життя не вносилось до 1954 року. Президія Верховної Ради СРСР 30 квітня 1954 року видала указ «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах». Застосування цього указу дозволило значно посилити боротьбу з умисними вбивствами за обтяжуючих обставин, підвищити профілактичну роботу кримінального закону. Але цей указ не зміг вирішити існуючих проблем і питань, які ставила практика щодо подальшого удосконалення законодавства про вбивство. Так, виникло питання про недоліки ч. 1 ст. 136 КК, якою встановлювались обтяжуючі обставини умисного вбивства. Його правильне рішення було дуже важливим, оскільки віднесення тих чи інших обставин до обтяжуючих впливало на їх кваліфікацію, визначало направленість боротьби з цими злочинами. За 30 років дії Кримінальний кодекс набув значного досвіду боротьби з вбивствами, що давало можливість покращити чинний тоді закон, забезпечити найбільш ефективну охорону життя громадян відповідно до вимог того часу.

Так, після прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік в усіх союзних республіках протягом 1959-1961 років були прийняті і введені в дію Кримінальні кодекси. Кримінальний кодекс СРСР 1960 року, зберігши попередню класифікацію злочинів, вніс серйозні зміни до характеристик обставин, які обтяжували умисне вбивство.

Згідно зі ст. 93 КК України вчиненим за обтяжуючих обставин вважалось вбивство: а) з корисливих мотивів; б) з хуліганських мотивів; в) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадянського обов'язку; г) двох або більше осіб; д) жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності; е) вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох людей.

Особлива жорстокість як обтяжуюча умисне вбивство обставина вперше була введена до Кримінального кодексу УРСР, який був прийнятий 28 грудня 1960 року і набув чинності 1 квітня 1961 року. Застосування цієї обставини на практиці здебільшого вимагало з'ясування питання про те, чи не від першого удару (поранення) настала смерть потерпілого. До того ж, на наш погляд, поняття «особливі муки» вужче поняття «особлива жорстокість». У зв'язку з чим, деякі умисні вбивства, які були вчинені з особливою жорстокістю, кваліфікувались як вбивства без обтяжуючих обставин. Цей недолік було усунуто формулюванням п.«е» ст.93 КК

Україні (1960 р.), але чіткого критерію у визначенні поняття «особлива жорстокість» це не дало.

Якщо порівнювати ст. 93 КК України з раніше чинним законодавством і новим Кримінальним кодексом України, який вступив в силу 1 вересня 2001 року, то слід зазначити, що вона містить неповний перелік обтяжуючих обставин. У ній відсутнє визначення терміну обтяжувальної умисне вбивство обставини «серед низки інших мотивів», що давало в минулому можливість ґрунтовно розширювати перелік обтяжуючих обставин під час кваліфікації умисних вбивств.

У Кримінальному кодексі 1960 року до обтяжуючих обставин не віднесено вбивства з ревнощів, помсти на ґрунті особистих неприязних відносин, вчинення вбивства військовослужбовцем, особою, на якій лежав обов'язок особливої опіки над убитим. Але віднесення умисних вбивств за наявності вказаних ознак до обтяжуючих не виправдало себе. Навпаки, деякі з них, так само як і вбивство дітей, нерідко визнавалися вчиненими при пом'якшуючих обставинах.

Водночас були включені такі обтяжуючі умисне вбивство обставини, як умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, умисне вбивство двох чи більше осіб або вчинене особливо небезпечним рецидивістом.

Деякі обставини, які обтяжують умисне вбивство, у Кримінальному кодексі 1960 року викладені в іншій, більш точній редакції. Це належить до обставин, які характеризують умисне вбивство: з хуліганських мотивів; у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового чи громадянського обов'язку; з особливою жорстокістю; з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також поєднане із зґвалтуванням; особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства вчиненого у стані сильного душевного хвилювання матір'ю своєї новонародженої дитини і при перевищенні меж необхідної оборони.

Вивчення практики, а також порівняльний аналіз обставин, які обтяжують умисне вбивство, передбачених Кримінальним кодексом УРСР 1926 і 1961 років, дає можливість зробити висновок про значні переваги чинного Кримінального кодексу України (2001 р.) порівняно з попередніми. Так, у ст. 95 КК (1960 р.) більш детально було наведено ознаки вбивства у стані раптово виникненого сильного душевного хвилювання. Вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони і вбивство з необережності, на відміну від Кримінального кодексу (1926 р.), сформульовано у різних статтях, що дозволило ліквідувати плутанину. Крім того, було визначено більш чітке формулювання кожного з цих злочинів. У ст. 97 КК передбачалася відповідальність за вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, а в ст. 98 – за вбивство, вчинене з необережності. Більш точно була сформульована диспозиція ст. 99 КК, яка передбачала відповідальність за доведення до самогубства особи, яка перебувала у матеріальній чи іншій залежності від винного: де не лише зазначалась жорстокість поведінки винного з потерпілим, але замість слів «іншим подібним шляхом» вводилась ознака систематичної образи особистої гідності потерпілого.

Але, на жаль, ч. 2 ст. 99 КК (1960 р.) не передбачала відповідальність за сприяння або підмову до самогубства неповнолітнього або неосудної особи. Тим часом судова практика пішла шляхом визнання вбивством сприяння або підмови до самогубства неповнолітньої або неосудної особи.

Характеризуючи чинне законодавство про відповідальність за злочини проти життя, необхідно зазначити, що порівняно зі старим законодавством воно детальніше регламентує відповідальність за ці злочини і передбачає більш суворі санкції, особливо за навмисне вбивство за кваліфікуючих обставин. Ще у чинний до 1 вересня 2001 року Кримінальний кодекс України було внесено зміни Законом

від 6 березня 1992 року, 2 жовтня 1996 року, якими встановлено відповідальність за вбивство на замовлення (п.«и» ст. 93 КК), і за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб або організованою групою (п.«і» ст.93 КК)¹⁹.

Усе це збільшило попереджувальне значення законодавства і дало право ефективніше забезпечувати гарантії охорони життя громадян України.

Проте, яким би не було досконалим чинне законодавство (зокрема і про злочини проти життя), його й надалі необхідно удосконалювати з метою посилення боротьби зі злочинністю.

Внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу – цілком закономірне явище, оскільки дієвість та ефективність законодавства відбивається на практиці під час його застосування. І хоча до ст.94 КК, що передбачала відповідальність за умисне вбивство без обтяжуючих обставин, уже в роки незалежності України вносилися зміни, наприклад, була встановлена нижча межа санкції (від трьох років), що у початковій редакції не було враховано. На сьогодні ж у ч.1 ст.115 КК України за таке вбивство передбачена відповідальність від 7 до 15 років позбавлення волі і даний факт нічим не обґрунтований²⁰.

Новий Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. об'єднав просте вбивство із кваліфікуючими ознаками вбивства в одній статті 115, а саме в частині 1. Кваліфікуючі ознаки зазначено у ч. 2 ст. 115. На відміну від попереднього Кримінального кодексу, що втратив сули 1 вересня 2001 року, введено нові кваліфікуючі ознаки: 1) вбивство малолітньої дитини (п.2 ч.2 ст.115); 2) вбивство заручника (п.3 ч.2 ст.115); 3) відмежовано вбивство з особливою жорстокістю (п.4 ч.2 ст.115) від вбивства, вчиненого способом небезпечним для життя багатьох людей (п.5 ч.2 ст.115); 4) введено нову ознаку до вбивства особи, у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадянського обов'язку ще й вбивство через діяльність її близького родича (п.8 ч. 2 ст. 115); 5) відмежовано вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115) від вбивства, посягнутого із згвалтуванням, доповнивши його при цьому ще однією кваліфікуючою ознакою: або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115); 6) із пункту «з», який раніше поряд з повторно вчиненим вбивством передбачав відповідальність особливо небезпечного рецидивіста, виділена ця кваліфікуюча ознака (п. 13 ч. 2 ст. 115); 7) із пункту «і», що поряд з відповідальністю за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, передбачав і вбивство організованою групою, остання кваліфікуюча ознака не врахована у чинному Кримінальному кодексі (п. 12 ч. 2 ст. 115).

Проте, статті Кримінального кодексу, що вступили у дію з 1 вересня 2001 року, ще не повністю створюють необхідні передумови для успішної боротьби зі злочинами проти життя²¹. Хоча, на відміну від правомірному позбавлення життя під час використання права на необхідну оборону, нещасного випадку і самогубства, вбивство визнається як протиправне діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу.

1. *Жильцов С.В.* Смертная казнь в истории России. – М., 2002. – С. 34. 2. *Сахаров А.Н.* Дипломатия Древней Руси. – М., 1987. – С. 84, 87. 3. *Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн. / Упорядн.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук.* – К., 2003. – С. 18. 4. *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11-ти т. – Т. 3 – К., 1993 – С. 360. 5. Там само. – С. 27. 6. *Шаргородский М.Д.* Преступления против жизни и здоровья. М., – С. 92. 7. *Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн.* – С. 24. 8. Там само. – С. 27. 9. *Кудін С.* Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі // *Право України.* – 2000. – № 7. – С.

101–104. **10.** Там само. – С. 141–144. **11.** *Хрестоматія з історії держави і права України*: Навч. посібн. – С. 80. **12.** Там само. **13.** Там само. – С. 81. **14.** Там само. **15.** Ст. 34 КК СРСР встановила найвищу міру покарання у вигляді позбавлення волі – 10 років. За КК Азербайджанської РСР за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах допускалося застосування найвищої міри покарання – розстріл (Ст.142). **16.** СУ СРСР, 1922. – № 72-73. – Ст. 906. **17.** СУ СРСР, 1926. – № 80. – Ст. 600. **18.** СУ СРСР, 1934. – № 34. – Ст.206. Це відповідало всесоюзному закону (див. Постанову ЦИК СРСР від 7 липня 1934 р. – СЗ СРСР, 1934. – № 37, Ст. 295).**19.** *Кримінальне право України*. Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 145 с. **20.** *Уголовное право УССР. Особенная часть*. – К.: Высш. школа, 1989. – 160 с.; *Кримінальне право*. Особлива частина: Підручник. – К.: НАВСУ «Правові джерела», 1998. – 124 с.; *Кримінальне право України*. Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 145 с. **21.** *Коржанський М.Й.* Кримінальне право України. Особлива частина. – К.: Генеза, 1998. – 141 с.